

– Fogalmam sincs – válaszoltam.

– Szóval a film közepén hatalmas zajjal berobogott egy mozdony, elgázolta az összes tyúkot, aztán kisiklott, belerohant az épület falába, szerencsére nem sérült meg senki, de a nagy rázkódástól a vetítógép leesett, és összetört. Nem volt több filmvetítés a faluban.

– Nahát, de szörnyű... – mondtam gyorsan.

– Dehogyan szörnyű... – legyintett az öreg, aztán mint aki rövid kitérő után visszazökken a megszokott kerékvágásba, odalépett hozzám, és a vállamra tette a kezét.

– Látod azt a hosszú tehervonatot ott hátul? – mutatott a peronon túlra. – Régóta vesztegel már ott. A leghátsó vagonban szoktam aludni. Menj előre, és várj meg. Csak mássz fel nyugodtan, nyitva van az ajtó. Mindjárt jövök én is, csak még van egy kis dolgom.

Még válaszolni sem volt időm, már ott is hagytott. Én meg engedelmesen odasétáltam a tehervonathoz, körülnéztem, hogy nem lát-e valaki, és mikor meggyőződtem róla, hogy egyedül vagyok, felmásztam a leghátsó vagonba. Már sötét volt, és alig láttam valamit, csak tapogatóztam. Néhány üres zsákot és műanyag palackot sikerült azonosítanom, és megállapítottam, hogy halálos csend van, furcsa módon semmi sem halalszik ide a pályaudvar zajából.

Alig telt el pár perc, és az öreg már meg is érkezett. Mikor megláttam, azt hittem, fáklyát tart a kezében, de aztán láttam, hogy egy szelet torta az, a közepébe szűrve pedig egy aránytalanul nagy gyertya.

– Boldog születésnapot – mondta.

Kinyitottam a számat, hogy mondjak valamit, amikor furcsa zajt hallottam, láncsörgést és nyikorgást egyszerre, aztán megmozdult alattunk a vonat, én fenékre estem, és semmi kétség, a vonat elindult velünk.

– De hát nem azt mondta, hogy itt vesztegel hosszú ideje? Most mit csináljak? – kiabáltam az öregre.

Az megrántotta a vállát, és azt mondta:

– Itt vesztegelt, de most elindult. Mit csináljak? Még leugorhatsz, ha akarsz. Csak előtte fűjd el a gyertyát, és kívánj valamit.

A vagon ajtaja nyitva volt, láttam, ahogy az oszlopok szürkén rohannak el mellettünk az ellenkező irányba.

Jászay Antal

COLBERT ÉS ADAM SMITH KÖZÖTT

M. Nagy Miklós fordítása

Egyes írók azt mondják, igazából nem ők írják a regényeiket és darabjaikat. Ők csak alakokat teremtenek, *dramatis personae*-t, aztán hátradőlnek, és nézik őket. Hagyják, hogy az alakok találkozzanak, hassanak egymásra, vonzzák és taszítsák egymást, szeressenek és gyűlöljenek, és lényegében megírják tulajdon történetüket csupán azzal, hogy a jellemüknek megfelelően viselkednek. A regényíró – legalábbis ezt állítják – valójában csak olvassa azt a történetet, melyet az alakjai írtak.

Éppenséggel adódhatnak olyan helyzetek, amikor a politológus is alkalmazhatja nagyjából ugyanezt a technikát, anélkül, hogy a szokásosnál hamisabb eredményre jutna. Jellemző módon a némiképp instabil, változó helyzetek ilyenek, amikor a politológusnak félig-meddig az a feladata, hogy a jövő történetének egy részét írja meg. De ahelyett, hogy megírná, megpróbálkozhat azzal, hogy az alakjaira bízva a dolgot, s ő csak nézi, hogyan viselkednek a színészek, amikor szembekerülnek egymással, és olvassa a történetet, amit eljátszanak. Ahelyett, hogy kidolgozna egy hihető forgatókönyvet (és racionális előrejelzésnek nevezné), az elméletalkotó arra szorítkozhat, hogy azonosítsa az alakokat és próbálja megérteni őket. Így sincs nagyobb esélye, hogy igaza legyen, de legalább kicsit szórakoztatóbbnak tűnhet.

Jelen esszémben engedelmükkel szabadjára engednék öt szereplőt, és megpróbálom „elolvasni”, hogy milyen hatással lesznek a tetteik Európa politikatörténetére az elkövetkező egy-két évtizedben. A szereplők közül kettő a nacionalizmus, az egyiket túlnyomórészt Nagy-Britanniában találni, a másikat Franciaországban, s ezek ketten zsigerileg szemben állnak egymással; a harmadik szereplő a demokrácia, melyet agresszíven dőlyfössé tesz a túladagolt politikai korrektség. A negyedik és ötödik pedig egy-egy általános szemlélet, az egyik az Adam Smith-féle, a másik a Colbert-féle, az egyik liberális, a másik etatista, és ez a kettő természetesen szintén zsigerileg szemben áll egymással. Milyenek is ők igazából, és mi mozgatja őket?

Két nacionalizmus

Nyilván semmi újat nem mondok azzal, hogy egy nacionalista a külhoni dolgokat alacsonyabb rendűnek, megbízhatatlannak, alkalmatlannak, sőt néha egyenesen gonosznak tartja. A londoni szennysajtó kétségkívül megfelel ennek a leírásnak. A brit nacionalizmus szolid tömege természetesen egészen más mind a motivációját, mind a stílusát illetően. A brit típusú nacionalizmus szinte minden esetben ellenzi, hogy a kollektív döntési jogköröket a nemzeti intézményektől átadják a nemzetek fölöttieknek. Ennél fogva makacsul húzza a lábát minden egyes lépésnél azon az úton, amely a szabadkereskedelmi övezettől egy európai politikai unióhoz vezet. De nem vagy nem elsősorban azért teszi ezt, mert a nemzetek fölötti törvényhozást feltétlenül illegitimnek, alacsonyabb rendűnek vagy olyannak tartaná, amely nem szolgálja Nagy-Britannia érdekeit.

Ami azt illeti, Nagy-Britannia felvilágosult és művelt osztályai, a szakértők, a technokraták és az intellektuelek egyfolytában amellet érvelnek, hogy az ország tevékenyen pártolja az európai integráció folyamatát, beleértve a közös pénznem elfogadását is, a monetáris unió jórészt elkerülhetetlen politikai következményeivel együtt. A brit nacionalizmus különös vonása, hogy igazából nem is próbálja cáfolni az ilyen érveket. Valahol mélyen különböző irántuk, egyszerűen lerázza őket. Az érvek összessége meggyőzheti a politikai osztály zömét, hogy a nemzet érdekét szolgálja a nemzetek fölötti Európához való csatlakozás. De a politikai osztály tudja, hogy a szavazók nem az érvek összessége alapján döntenek. A nagy nemzeti kérdésekben a zsigeri érzések számítanak, nem pedig az intellektuális okfejtések. A zsigeri érzés pedig az, hogy Nagy-Britannia nem véletlenül sziget.

Ez a zsigeri érzés bizonyos tekintetben talán irracionális. A racionalitás nagyon bizonytalan és kétértelmű fogalom; talán azt jelenti, hogy sohasem volna szabad közömbösnek lennünk az észérvek iránt. Talán azt is jelenti, hogy a nacionalizmus eo ipso irracionális. Mindent összevetve joggal gyanítható, hogy ha bármi is meg fogja változtatni az európai politikai unióval szembeni brit ellenkezést, akkor az nem a meggyőzés lesz.

Furcsa módon miközben azt várnánk, hogy bármely nacionalizmus harcoljon a nemzetek fölötti intézmények ellen, van a francia nacionalizmusnak egy olyan összetett és eleven ága, amely azokat harcosan pártolja. Ennek a nacionalizmusnak erőteljes történelmi gyökerei vannak a megghiúsult ambíciókban és a megsértett büszkeségben. Mióta csak nemzetállammá vált, Franciaország rendíthetetlenül tágította a határait északnyugati és keleti irányban, és miután a német-római császárság végzetesen meggyengült a harmincéves háborúban, egyértelműen európai elsőségekre törekedett. Ez az ambíció egy sor háborúhoz vezetett, kezdve XIV. Lajosnak a XVII. század második felében kezdett háborúival, egészen Napóleon 1815-ös vereségéig. A franciák nézőpontjából ebben a második százéves háborúban országuk többször is a teljes győzelem küszöbén állt, de az angol ellenállás, az angol pénz és az angol diplomácia mindig elorzta előlük a diadalt. Az Angliával való rivalizálás természetesen Waterloo után is folytatódott, különösen a gyarmatokon, de már nem volt reális esély arra, hogy Franciaország a hatalmát és tekintélyét illetően Anglia fölébe kerekedjen, vagy akár csak vele egy szintre kerüljön. A franciák nemzeti büszkeségét az is megsértette, hogy mind az első, mind a második világháborúban az angol–amerikai katonai és gazdasági erő mentette meg őket a vereségtől; úgy látszik, a franciák képtelenek megbocsátani ezt a megaláztatást, és alighanem ebből fakad minden „angolszász” és különösen amerikai dologgal szembeni neheztelésük és irigységük.

Franciaország úgy látja, hogy amit saját erejéből már nem remélhet elérni, azt reális esélye van megvalósítani egy olyan nemzetek fölötti Európa létrehozásával, amely francia vezetés alatt állna, és jórészt francia elképzeléseknek felelne meg. Az elmúlt negyven vagy talán több év során Franciaország egyfolytában azt hangoztatta, hogy Európa csak akkor lehet „európai”, ha szemben áll az Egyesült Államokkal külpolitikájában, és elfogadja a szabályozott gazdaság és az „igazságos társadalmi modell” francia elképzelését.

Eddig két külső jele volt annak, hogy a francia terv alapján épülő Európai Unió ambíciója reális lehet. Az egyik az, hogy a franciáknak sikerült nagyobb befolyásra szert tenniük a brüsszeli kormányzó apparátusban, mint amennyi nemzeti súlyukból következne. A másik a „közös agrárpolitika”, mely karikatúraszerűen mutatja, hogy mire képes egy gazdaságilag képzetlen technokrácia, ha szabadjára engedik. Ez a politika az erőforrások groteszk pazarlásához vezet, valamint a mezőgazdaság és a környezet közti harmónia groteszk eltorzulásához, s mindez két szerény cél érdekében: hogy a jövedelem korlátozott mértékben az élelmiszer-fogyasztóktól az élelmiszer-termelők-höz vándoroljon, valamint – hasonlóképpen korlátozott mértékben – az ipari országoktól s különösen Németországtól a mezőgazdaságiakhoz, főként Franciaországhoz. Mindkét célt a jelenlegi költségek töredékével el lehetne érni, ha nevének a dolgokat, és közvetlenül, nyíltan intéznék a jövedelemátruházást, de ezt a haszonélvezők számára megalázónak tekintenek, s ennél fogva politikailag lehetetlenek.

Köztudott, hogy az a siker és megelégedés, melyet a francia nacionalizmus eddig elért saját „modellje” európai uniói érvényesítésében, nem pusztán a francia politikuskok és tisztviselők nagyobb buzgóságának, tárgyalókészségének és olykor nyílt erőszakosságának köszönhető, hanem legalább ilyen mértékben a Konrad Adenauertől Helmut Kohlig egymást követő német kormányok visszafogottságának, vagyis annak, hogy készségesen elfogadták a másodhegedúsi szerepet. Általánosabb tekintetben pedig érdemes megfigyelni, hogy Nagy-Britannia és Franciaország erős nacionalizmusától eltérően a többi nagy európai népnek gyenge a nacionalizmusa és erős a regiona-

lizmusa. Ez az egyik oka annak, hogy a német, az olasz és a spanyol nacionalizmus csak mérsékelt ellenállást fejt ki a nemzetek fölötti intézményekkel, illetve az azokban vezető franciákkal szemben.

Ha igaz az, hogy a németek kezdik megelégedni, hogy engedelmes lóként ügessenek Franciaországgal a hátukon, ebből még nem következik, hogy mostantól fogva Franciaország csak saját, korántsem elégséges erejére támaszkodhat, amikor az európai elsősége törekszik. Ha többé nem képes befogni Németországot, befoghatja a demokrácia és a szocializmus eszméit, melyek a francia célok szolgálatába állíthatók.

A demokrácia és némely melléktermékei

Eredeti jelentésében a demokrácia egyike a kollektív döntéshozatal számos lehetséges módszerének, amit az anonim szavazatok számlálása és széles szavazati jog jellemez. Más lehetséges kormányzatoknak – a teokráciának, a monarchiának, az oligarchiának, nem beszélve az olyan összetett, hibrid kormányzati rendszerekről, mint amilyen Velencéé vagy a Holland Köztársaságé volt a fénykorában – mások a jellemzői, az előnyei és a hátrányai, és nincs nyilvánvaló a priori ok, amiért az egyik kormányzati rendszert erkölcsileg vagy praktikus szempontokból a többinél magasabb rendűnek kellene tekintenünk. Mindegyikre jellemző a kollektív döntési rendszerek erkölcsi hiányossága, vagyis mindegyik megköveteli, hogy az emberek egy része vesse alá magát olyan döntéseknek, amelyek következetesen másokat részesítenek előnyben az ő kárukra. Az elmúlt évtizedekben azonban ezt a relativista nézetet felváltotta egyfajta demokratikus abszolutizmus, egy olyan nézet, amely mostanra a „politikai korrektség” univerzalista felfogásának uralmává nőtte ki magát.

Jelenleg világszerte az az uralkodó nézet, hogy a demokrácia az egyetlen igazán legitim döntési mechanizmus, minden más valamilyen mértékben immorális, és hogy az evolúció, a haladás feltartóztatathatatlanságát demokratikus irányba megy. Ráadásul a demokráciát elengedhetetlennek tartják a gazdasági hatékonyság, a jólét és a tiszta politika szempontjából is – jóllehet ezt a tények kevésbé támasztják alá.

Az Európai Unió döntési mechanizmusa nagyon szűk szavazati jogon nyugszik: az egyének nem nyilvánítják ki akarataikat, csak a tagállamok. A döntéseket a súlyozott többség, az abszolút többség és a vétők összetett rendszerében hozzák, mely az eldöntendő kérdés természetének megfelelően más és más. Ezt a rendszert sokan elítélik, nem tartják elég demokratikusnak, és okolják amiatt is, hogy az EU és intézményei olyan távol vannak az „egyszerű emberektől”. Óriási a nyomás, hogy demokratizálják; alakítsák át a strasbourgi parlamentet igazi demokratikus gyűléssé, melynek tényleges hatalma van, és állítsanak választott kormányt és választott elnököt a kinevezett tisztviselők jelenlegi brüsszeli rendszerének helyébe. Ennek a nyomásnak, melynek a jelenleg uralkodó politikai ideológia adja az erejét, a természetes tehetetlenség adja az ellensúlyát, illetve a saját előjogaikat féltő tagkormányok.

Ugyanakkor a demokratikus ideológia mellett, amely önmagát mindenek fölé helyezi, van egy másik, földhözragadtabb erő, amely az EU-t olyan választott szuperkormány létrehozására sarkallja, amelynek komoly hatalma lenne a tagkormányok fölött. Jelenleg a tagkormányoknak, ha emelni akarják az adókat, vagy akár csak elég magas szinten tartani őket ahhoz, hogy finanszírozni tudják szociális-jóléti programjaikat, komolyan meggyűlhet a bajuk az adóverseny, vagyis az olyan alacsony adójú országok miatt, amelyek vonzzák az emberi tehetséget és a tőkét. Az elmúlt években jelentős mértékű országok közti mobilitás alakult ki e tényezők miatt. Franciaország, Német-

ország és az OECD évek óta igencsak vehemensen szorgalmazza a „pénzügyi harmonizációt”, amit sokáig a brüsszeli bizottság is támogatott. (A jelenlegi bizottsági képviselő, aki ezekért az ügyekért felelős, becsületére legyen mondva, bátran kiáll az efféle „harmonizáció” ellen.) A cél természetesen minden egyes tagállam meggyőzése, hogy hagyjanak fel a „sportszerűtlen” adóversennyel és alakítsanak adókartellt. Az alacsony adójú államok természetesen nem akarnak belépni semmiféle kartellbe. A demokratikus megoldás, amely automatikusan ahhoz vezetne, hogy egy szuperkormány elvonja a pénzügyi hatalmat a tagállamoktól, megoldaná ezt a dilemmát. Ahogyan a szövetségi Németországban vagy az Egyesült Államokban a legfontosabb adókulcsokat Berlinben vagy Washingtonban rögzítik mindenki számára, ugyanígy rögzítenék ezeket Brüsszelben az egész EU számára. Az EU mint magas adózású blokk még mindig ki lenne téve némi adóversenynek az Egyesült Államok felől, de a transzatlanti mobilitás kisebb kockázatot jelentene számára, mint az Európán belüli.

Ennélfogva nem vad túlzás azt állítani, hogy az „európai társadalmi modell”, a „szociális Európa” megvalósítása, mely kiegészítené, ha nem kiszorítaná a francia szocialisták által oly hevesen elítélt profitorientált, „piaci Európát”, egyértelműen attól függ, hogy sikerül-e az EU döntéshozatali mechanizmusának demokratikus átalakítása. Ennek ellentéte bizonyára szintén igaz; egy demokratikusan választott európai kormány annak rendje és módja szerint kialakít egy magas adójú jóléti államot, ahol a „szociális” kiadások a nemzeti jövedelem arányában egyforma magas szintre emelkednek az egész Európai Unióban. A társadalmi rend francia ihletésű eszményéhez való közeledés talán az egyes szavazói csoportoknak abból a hitéből fakad, hogy bármely új társadalmi juttatás költségét, melyet megszavaznak maguknak, más, társadalmilag vagy földrajzilag távoli csoportok viselik.

Ám a demokráciának – ahogy azt ma értelmezik – nemcsak ilyen társadalmi-gazdasági mellékterméke van, hanem kulturális is. Ez pedig nem más, mint a „politikai korrektség” megdöbbentő ereje és tartóssága. Egy nemzedékkel ezelőtt ez olyan ostoba egyetemista divatként kezdődött, melynek elvileg nyomtalanul el kellett volna tűnnie, ehelyett az egész világ értelmiségének állandó szemléletévé változott. Ha a demokrácia abszolút erkölcsi norma, akkor annak számít néhány állítólagos folyamánya is, mely a fajjal, a nemmel, az életkorral, az egészséggel és a gazdagsággal, az „elitizmus” elutasításával, a létbizonytalanság kizárásával, a paternalizmus kultuszával, az illegális bevándorlással, a szexuális devianciával és a „viktimológiával” kapcsolatos. Bár ezek némelyike liberális és nonkonformista álláspontnak számít, a demokrácia és a politikai korrektség abszolút erkölcsi norma rangjára emelése azt jelenti, hogy e normák konform követése olyan imperatívusszá válik, mellyel kevés embernek van ereje és józan esze szembeállni. Manapság olyan masszív ez a konformizmus, hogy az embereknek eszük ágában sincs gúnyolni azt az „Európát”, amelyik Chirac elnök kezdeményezésére bojkottálja Ausztriát, és bojkottal fenyegeti Olaszországot, amiért szavazóik politikailag inkorrekt módon adják le voksukat.

„Minden, ami nem engedélyezett, tilos”

Nem tudjuk, bár megpróbálhatjuk kitalálni, hogy mennyire lesz vagy nem lesz szabad az a társadalom, amelyik majd kialakul, ahogy Európa államai közösen elfogadott céljuk, „a mind szorosabb unió” felé haladnak. E cikk kezdetén úgy döntöttünk, hogy elkerüljük a végkifejletekre vonatkozó találgatásokat, és ehelyett csak figyeljük a színeseket, akiknek a cselekedetei majd létrehozzák ezeket a végkifejleteket. Eközben óha-

tatlanul azoknak a törvényhozóknak és tisztviselőknak, valamint azoknak az intellektueleknek és tanároknak a fejével próbálunk gondolkodni, akik formálták és befolyásolták őket, amikor szemléletük még nyitott volt a befolyásolásra. Kiindulhatunk abból a megfontolásból, hogy főként a fiatal korokban magukba szívott gazdasági és társadalmi doktrínák határozzák meg, hogy ezek a vezetők olyan politikát folytatnak-e, amely szabadsághoz vezet, vagy azzal épp ellentéteset. Az átlagos állampolgár szerepe a törvényhozók megválasztására korlátozódik, ami nem túl jelentős szerep, hiszen a modern demokrácia természetéből fakadóan nagyon kis különbség van a rivális politikai programjai között. Egyszerűen azt is mondhatjuk, hogy a civil társadalom passzívan elfogadja a szabadságnak azt a mértékét, melyet a kormány kész biztosítani neki.

Ez a nézet csak félig helyes. Félig téves, mert, ahogy mondani szokás, „a szabadságot nem adják, hanem elveszik”. A gazdasági, a társadalmi és a magánéletnek óriási olyan területei vannak, ahol a törvényhozók és az állami tisztviselők nem biztosítják ugyan a szabadságot, de kimondottan nem is korlátozzák. Az összes lehetséges cselekedet valószínűleg óriási többsége ebbe a meghatározatlan zónába tartozik. Itt „vehetik el” a szabadságot azok, akikben van egy kis kurázi és öntudat, és vesztetik el a szolgalelkűek, az alávetettek és a langyos vízben lubickolók. Nyilvánvaló, hogy az egyik kormányzati és intézményrendszer liberálisabb lehet, mint a másik. De adott kereteken belül egy társadalom lehet szabadabb (ha az előbbi mentalitás az uralkodó, és „elveszi” a szabadságot) vagy kevésbé szabad (ha az utóbbi a tipikusabb, és ennek a potenciális szabadság természetesen az áldozatául esik). Ha egy talán túlzottan merész leegyszerűsítéssel az első típust Smith-félének és liberálisnak nevezzük, a másodikat pedig Colbert-félének és etatistának, kijelenthetjük, hogy Európa jövője jórészt Adam Smith és Colbert között dől el.

Ezt kicsit jobban megvilágíthatjuk egyszerű episztemológiai eszközök segítségével, és talán érdemes is precízen megvizsgálnunk a kérdést.

Az episztemológia egy empirikus tartalmú állítást vagy igazolhatónak, vagy cáfolhatónak ítélt, vagy egyszerre mindkettőnek. Most tegyük fel, hogy Adam Smith egy cselekvést – mondjuk x -et – készül végrehajtani. Valaki, mondjuk, a kormány, a rendőrség vagy egyszerűen csak egy ember, aki védelmezni próbálja a köz vagy a saját érdekeit, leállítja, mondván, hogy x cselekedet ártalmas – vagy ártalmas lehet – valakire vagy általában a közérdekre. Sok – szigorúan véve végtelen számú! – okot lehet találni arra, hogy egy cselekedetet ártalmasnak tekintsünk. Nyilvánvaló, hogy ezeknek csak egy korlátozott számú hányada jó ok, azaz elegendő egy ilyen tiltás igazolásához, és persze az is lehet, hogy egy ilyen sincs köztük. Ezt a kérdést el kell dönteni. Hogy megcáfolja a tervezett cselekedete elleni fellépést, Adam Smithnek vizsgálat alá kellene vonnia valamennyit a számtalan ok közül (néhányik egészen bizarr), amit föl lehet hozni amellett, hogy x cselekedet ártalmas lehet. A cáfolat csak akkor tekinthető elvégzettnek, ha ezen okok mindegyikéről bizonyítást nyer az elégtelensége. Ez a feladat azonban vagy túlságosan költséges, vagy logikailag kivihetetlen. (Logikailag kivihetetlen abban az esetben, ha a cáfolandó állítások száma szó szerint végtelen.) Másfelől x cselekedet ellenzője igazolhatja a súlyos károkozásra vonatkozó állítását oly módon, hogy rámutat egy jó okra, amely őt motiválja, vagy amely benne van valamely törvénycikkelyben vagy megállapodásban. A cáfolat és az igazolás közül nyilvánvalóan az igazoláson van a bizonyítás terhe: az ellenzőnek igazolnia kell fellépését, és ha ezt nem teszi, Adam Smith nyugodtan megteheti, amit eltervezett. Élvezi a magától értetődő szabadságot.

Ennek a magától értetődésnek semmi köze ahhoz, hogy a szabadság értékes-e vagy sem. Nem ilyen értékítélettől függ. Ez egyszerűen az igazolás és a cáfolat közti episztemológiai aszimmetria logikai következménye. Ha abból indulunk ki, hogy minden elképzelhető cselekedet szabad, hacsak nincs jó ok a tiltására, a bizonyítás terhe azokra nehezedik, akik ilyen ok meglétét állítják.

Ennek pontosan az ellenkezője a helyzet akkor, ha abból indulunk ki, amint az állampolgárok közül oly sokan, hogy egy cselekedetet valamely engedélynek vagy „jognak” kell igazolnia. Tegyük fel, hogy Colbert szándékozik végrehajtani egy cselekedetet. E cselekedet ellenzőjének, hogy megállítsa, be kellene bizonyítania, hogy nincs „joga” azt megtenni, azaz cáfolnia kellene azt az állítást, hogy van ilyen joga. Az ilyen cáfolat vagy túlságosan költséges, vagy lehetetlen. Másfelől Colbert egyszerűen megmutathatja az engedélyt, vagy rámutathat az odavágó cikkelyre valamilyen „Bill of Rights”-ban, igazolandó, hogy jogosult x cselekedetre. A bizonyítás terhe őrajta van; és itt a szabadság megvonása magától értetődő, olyan okokból, amelyek pontos tükörképei azoknak, melyek a magától értetődő szabadságot hozzák létre.

A félig tréfás, félig komoly mondat, hogy „minden tilos, ami nem engedélyezett”, nem kell, hogy szó szerint általános tiltást jelentsen az olyan hatóság részéről, mely képes is érvényt szerezni egy ilyen rendkívüli szabálynak. Jelenthet csupán meglehetősen széles körben elterjedt szemléletet a polgárok körében, akik tehát többnyire biztosan tudni szeretnék, hogy a saját vagy a polgártársaik tettei „törvényesek”, „megfelelően szabályozottak”, „jóváhagyottak”, sőt – miért is ne? – még „politikailag korrektek” is, elfogadhatók az uralkodó ideológia szempontjából. Ez a szemlélet aztán szétszívárog, és az emberi együttélés szinte valamennyi elemét átítatja.

A két alternatív szemlélet végül is a társadalom két szervezési alapelve valamelyikében tükröződik – ezek annyira alapvetőek, hogy nem is igen láthatók a felszínen. Mindkét alapelv egy „alapvonal” formájában fejeződik ki. Az alapvonal egyszerre deskriptív és normatív, leírja a dolgoknak mind a tényleges, mind az ideálisnak tekintett állását. Az alapvonalon lévő dolgok vagy az ott folytatott cselekvések nem igényelnek sem magyarázatot, sem igazolást; az alapvonalról való eltávolodás viszont igényli vagy az egyiket, vagy mindkettőt, attól függően, hogy megérteni vagy megítélni akarjuk-e valamely helyzet legitimitását.

Az egyik alapvonalnak, a Smith-félének az „ami ésszerű, az szabad” nevet adhatnánk. Mivel magától értetődő a szabadság, az ember bármit szabadon megtehet, ami számára ésszerű, és megtarthatja az e cselekedeteiből származó előnyöket, hacsak elegetmondó ok nem szól ez ellen. A bizonyítás terhe, hogy létezik ilyen ok, azon nyugszik, aki az adott cselekedetet szeretné megakadályozni.

A másik, Colbert-féle alapvonalnak adjuk az „engedély igazolja a cselekvést” elnevezést. Az engedélyt „fentről” adják, éspedig a társadalom képviselője, az állam, s konkrétan a központi és a helyi kormányzatok, amelyek a létező törvények szerint működnek, illetve újakat alkotnak. Ezeket befolyásolhatja az éppen aktuális „politikai korrektség” is. Az „engedélyek”, s ez nagyon fontos, „jogokat” is magukban foglalnak, ama nézet szerint, hogy csak akkor hatékonyak, ha a „társadalom” adja vagy ismeri el őket, azaz az állam, amely a társadalom óhajait közvetíti. Így tehát az az állítás, hogy „jogom van x cselekedetre”, egyet jelent azzal, hogy „felhatalmaztak x cselekedetre”, vagy „engedélyt kaptam x cselekedetre”.

Az ily módon engedélyezett cselekedetek, ha úgy tetszik, rajta vannak a Colbert-féle alapvonalon. Azok a cselekedetek, amelyek nem rendelkeznek explicit engedéllyel, vagy amelyek kétségesek, magyarázatot vagy igazolást igényelnek, és a bizonyítás egy-

értelműen a cselekvőtől kívánatuk meg, azaz neki kell igazolnia azt az állítást, hogy a cselekedet engedélyezett, vagy nincs semmilyen oka annak, hogy ne legyen az.

Annak, hogy a jelenleg uralkodó szemlélet Colbert-féle, talán a „jogok” körüli színter rögeszmés hercehurca a legékezebb tünete. (Az idézőjellel azt kívánom jelezni, hogy a szót helytelenül használják, de a jelen cikkben nem térek ki arra, hogy milyen lenne a helyes használata és miért.) Egy „jog” elismertetése annak általános elismertetését jelenti, hogy egy cselekedet vagy egy helyzet rajta van az alapvonalon, azaz nem igényel külön igazolást; az alapvonalhoz tartozás egyúttal azt is jelenti, hogy nem szabad kétségbe vonni, támadni, és védelmet érdemel. Csakhogy bizonyos cselekedetek ilyen elismertetésére törekedni annak legalábbis hallgatóságos beismerését jelenti, hogy az összes többi cselekedet, amelyet nem fednek le „jogok”, nincs rajta az alapvonalon, ezek tehát nem érdemlik meg ugyanazt a státust és ugyanazt a védelmet, és minden egyes esetben külön igazolást igényelnek. A „jogok” hangsúlyozása a Smith-féle alapvonal elutasítását jelzi, valamint a Smith-féle és a Colbert-féle alapvonal szembenállását.

Végezetül hadd figyelmeztessünk rá, hogy nem helytálló az a hiedelem – melyet a történelmi tények éppoly gyakran cáfolnak, mint igazolnak –, hogy egyes szemléletek és a társadalom egyes szervezési alapelvei végső soron a többi fölül kerekednek, mert hatékonyabbak, és mert jobban megfelelnek az ember természetes törekvéseinek. Ha meg akarjuk jósolni a győztest Adam Smith és Colbert versengésében, csak annyit mondhatunk, hogy az ilyen hiedelmekre támaszkodó Európai Uniónak vagy akár bármely emberi közösségnek nincs nagyobb esélye a sikerre, mint bárki másnak, aki illúziókba ringatja magát.

György Péter

FLORILEGIUM ÉS SUMMA VERSUS XANADU

Az olvasáshoz kötődő kulturális elvárások, mítoszok és normák mindannyiszor válságba kerülnek, amikor megváltozik az olvasás gyakorlata, amikor átalakul az a technológiai környezet, amely az éppen ideálisnak tekintett szokásrend társadalmi valóságának kerete. A digitális technológia áttörése a XXI. századi olvasási normákat is átforgató kihívása – annak a (részben intézményekből, részben szokásokból, formákból és normákból álló) környezetnek a metamorfózisa, amely az internethez is kötődik. A panaszos veszteséglista a Gutenberg-galaxis végének (illetve az attól való búcsú eléigikus formáinak) megfogalmazásaitól a szerző és a könyv szomorú sorsának – rosszabb esetben halálának – jóslatán át az írás- és olvasásképeség folyamatos hanyatlásának elemzéséig tart. S akkor még nem szóltunk a kánon érvényességének kétségbevonásáról, amely részben ugyancsak az új technológiákhoz kötődik – a multimediális audiovizuális népszerű kultúra tagadhatatlan hódításáról, amely egyre jelentősebb részét foglalja el napjainkban a véges globális kulturális térnek, amit az antikvitás óta használt toposszal memóriapalotának nevezhetünk. Minthogy az emberi figyelem nem végtelen, ezért a szó szoros és átvitt értelmében vett piacon komoly verseny folyik. Akik az Em-